

Mısır Kralı I. Fuâd

Gize'de Câmîatü Fuâdi'l-ewel teşkil edildi. Ezher Üniversitesi'nde reformlar yapıldı. Ayrıca el-Cem'iyetü'l-Melekiyye li'l-coğrafyâ, el-Cem'iyetü'l-Melekiyye li'l-iktisâdi's-siyâsi ve'l-ihsâ ve't-teşrî ve Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye gibi müesseseler kuruldu. Kral Fuâd Türkçe, İtalyanca, Fransızca ve orta seviyede İngilizce biliyordu. Dinî değerlere de sahip çıkan Fuâd, 1920'lerde Arap dünyasında başlayan hilâfetin geleceğiyle ilgili tartışmalara katıldı. 1924'te Türkiye'de hilâfetin kaldırılması üzerine halife olmaya talip olduysa da onun bu isteği diğer Arap liderleri tarafından kabul edilmedi.

BİBLİYOGRAFYA :

Emîn Muhammed Saïd, *Mülakû'l-müslim-ne'l-mu'âşırîn ve düvelühüm*, Kahire 1933, s. 5-57; Kerîm Sâbit, *el-Melik Fu'âd: Melikü'n-nehda*, Kahire 1944; Zekî Mucâhid, *el-A'âmû's-şarkıyye*, Kahire 1368/1949, I, 2-4, 6-7, 11-12; M. Colombe, *L'évolution de l'Egypt (1924-1950)*, Paris 1951; Zirikli, *el-A'âm*, I, 187-188, 302-303; Türkkaya Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara 1975, s. 32-37; J. W. King, *Historical Dictionary of Egypt*, London 1984, s. 224, 298-300; P. J. Vatikiotis, *The History of Egypt*, London 1985, s. 254, 272, 274; Afaf Lutfi al-Sayyid Marsot, *A Short History of Modern Egypt*, Cambridge 1992, s. 80-93; "Fuad I", *TA*, XVII, 57; J. Jomier, "Fu'âd al-Awwal", *EI*² (İng.), II, 934.

MUSTAFA L. BİLGE

FUAD PAŞA, Keçecizâde

(1815-1869)

Osmanlı sadrazamı.

Asıl adı Mehmed Fuad olup 5 Safer 1230'da (17 Ocak 1815) İstanbul'da doğdu. Babası ünlü şair Keçecizâde İzzet Molla'dır. Annesi Hibetullah Hanım'ın ne-sebi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya kadar uzanır. Önce ilmiye yolunda ilerlemek amacıyla Arapça ve Farsça öğrendi. Kendi babasının Sivas'a sürülmesi

üzerine genç yaşta Mekteb-i Tıbbiyye'ye girmek zorunda kaldı; buradaki öğreniminin Fransızca olması sayesinde Fransızca'yı da öğrendi. Tıbbiyeden doktor yüzbaşı olarak mezuniyetinin ardından Vali Çengelöğlu Tâhir Paşa ile birlikte Trablusgarp'a gitti. Dönüşte Mustafa Reşid Paşa'nın teşvikiyle meslek değiştirerek Kasım 1837'de Bâbiâli tercüme kalemine girdi; 1839'da buranın mütercim-i evvelliğine yükseltildi. Mehmed Şekib Efendi (Paşa) Londra büyükelçiliğine tayin edilince sefâret başkâtibi olarak onunla birlikte Londra'ya gitti. Orada iki yıl Şekib Efendi'nin, bir yıl kadar da Âlî Efendi'nin (Paşa) maiyetinde çalıştı. Londra'da bir süre maslahatgüzarlık da yaptı.

Bilgisini ve görgüsünü arttırmış olarak yurda dönen Fuad Efendi, İspanya kraliçesi Elizabeth'e Abdülmecid'in cevabî mektubunu götürmek ve iki devlet arasındaki dostluğu kuvvetlendirmek için 1844'te Madrid'e gönderildi. Aynı zamanda kendisine Portekiz'e geçmesi ve genç Portekiz kraliçesine padişahın selâmlarını bildirmesi tâlimatı da verildi. Bir yıldan fazla İspanya ve Portekiz'de kalan Fuad Efendi Temmuz 1845'te Divân-ı Hümayun tercümanlığına, 18 Şubat 1847'de rütbe-i ulâ sınıf-ı evveli ile Divân-ı Hümayun âmedciliğine tayin edildi. Macarlar'ın 1848'de Avusturya'ya karşı başlattıkları bağımsızlık hareketleri Eflak'a da sıçrayınca Bükreş'e gönderildi. Orada asayiş sağlamaya çalıştı. Avusturya'ya yardım eden Rusya'ya karşı Lehler de ayaklanmıştı. Bir kısım Macar ve Leh milliyetçisinin Osmanlı Devleti'ne sığınması üzerine Avusturya ve Rusya bunların iadesini istedi. Bâbiâli bunu reddince savaş tehdidinde bulundular. Osmanlı hükûmeti konuyu barış yoluyla halletmek için, Bükreş'te bulunan Fuad Efendi'yi fevkalâde murahhas büyükelçi sıfatıyla Rus çarı nezdine göndermeye karar verdi. Padişahın mektubunu götüren Fuad Efendi 5 Ekim 1849'da Petersburg'a vardı. Rus yetkililerle ve bizzat çarla görüşerek meseleyi barış yoluyla halletti. Bu başarısından dolayı 29 Kasım 1849'da bâlâ rütbesi verilerek sadâret müsteşarlığına getirildi.

11 Nisan 1850'de İstanbul'a dönen Fuad Efendi'ye imtiyaz nişanı verildi. İstanbul'da üç dört ay kaldıktan sonra romatizmasını tedavi ettirmek üzere Bursa'ya giderken Cevdet Efendi'yi de (Paşa) beraberinde götürdü. Burada kaldığı bir ay zarfında Cevdet Efendi ile birlikte *Kavâid-i Osmâniyye*'yi, ayrıca *Şirket-i*

Hayriyye'nin nizamnâme lâyihasını kaleme aldı. Bursa'dan döndükten sonra 1850 yılı ortalarında teşkil edilen Encümen-i Dâniş'e sadâret müsteşarı sıfatıyla dâhilî âza tayin edildi.

Sadrazam Reşid Paşa tarafından hem Tanzimat'ın uygulanması hem de miras meselesini halletmek üzere Mısır'a gönderilen Fuad Efendi yine Cevdet Efendi'yi de yanına alarak 6 Nisan 1852'de Mısır'a vardı. Burada üç buçuk ay kadar kalarak Mısır'ın 60.000 kese olan yıllık vergisini Mısır Valisi Abbas Paşa ile anlaşarak 80.000 keseye çıkartmayı başardı. Bu hizmeti padişah tarafından takdir edilmiş olmalı ki Mısır'dan dönüşünde Âlî Paşa'nın sadârete geçişinden hemen sonra Hariciye Nâzırlığı'na getirildi (9 Ağustos 1852). Ancak bu sırada ortaya çıkan makâmât-ı mübâreke meselesinde Fransızlar'a meyletmesi, Rusya'ya statükonun korunacağını bildirirken Fransız sefâretine gönderilen takirde, Beytülâhm Kilisesi'nin büyük kapısına ait anahtarın Latinler'e verileceğinin kaydedilmesi, ayrıca "La vérité sur la question des lieux-saints" adlı lâyihasında Rusya'da baş gösteren iç karışıklıkları açıkça belirtmesi, Rusya'da Fuad Efendi'ye karşı büyük bir tepkinin doğmasına sebep oldu. Görünüşte makâmât-ı mübâreke meselesini halletmek, gerçekte ise Ortodoks Osmanlı tebaasının hukukunu korumak amacıyla bazı imtiyazlar sağlamak için fevkalâde büyükelçi sıfatıyla 28 Şubat 1853'te İstanbul'a gelen Prens Mençikof usule aykırı olarak Fuad Efendi'yi ziyaret etmedi. Bunun üzerine Fuad Efendi yedi aydan fazla süren ilk Hariciye Nâzırlığı görevinden istifa etti. İstifa sebebi, bizzat kendisinin ifadesine göre Rus baskısı karşısında devleti zor durumda bırakmamak ve ileride meydana gelebilecek olayların sorumluluğundan kurtulmaktır. Nitekim Fuad Efendi görüşünde haklı çıktı ve Bâbiâli Mençikof'un isteklerini kabul etmeyerek 4 Ekim 1853'te Rusya'ya savas ilân etmek mecburiyetinde kaldı.

Fuad Efendi, Kırım Harbi sırasında Yunanlılar'ın sınır tecavüzüne kalkışarak Epir'de Yanya ve Tesalya bölgesinde Tırhala'yı tehdiye başlamaları üzerine bu meselenin halli ile görevlendirildi. 1 Mart 1854'te İstanbul'dan ayrılarak önce Pita'daki isyan yuvasını temizleyip Yanya'yı kurtardığı gibi sınır boyuna çekilen âsileri de ortadan kaldırarak diplomatlığı kadar iyi bir kumandan olduğunu da ispat etti (1 Nisan 1854). Daha ha-

Sadrazam
Keçecizâde
Fuad Paşa

rekât sahasında iken yeni kurulan Meclis-i Âlî-i Tanzîmat'a üye tayin edildi. İstanbul'a dönünce bu meclisin başkanı oldu. Hariciye Nâzırı Âlî Paşa sadrazam olunca meclis başkanlığı da uhdesinde kalmak üzere vezâret rütbesiyle 2 Mayıs 1855'te ikinci defa Hariciye nâzırlığına getirildi. Fakat Hariciye işlerinin çokluğu dolayısıyla Zilkade 1271'de (Temmuz-Ağustos 1855) Meclis-i Âlî-i Tanzîmat reisliğinden çekildi. Kırım Harbi'ni sona erdiren Paris Antlaşması'nın imzalanmasından (30 Mart 1856) sonra Besarabya sınırının tesbiti sırasında İngiltere ile Fransa arasında anlaşmazlık çıktı. İngiliz sefiri Lord Stratford Canning, Fransız politikasını tutan Fuad Paşa'yı padişaha şikâyet ettiği gibi Âlî Paşa'yı azlederek Mustafa Reşid Paşa'yı tekrar sadârete getirmesini istedi. Bunun üzerine Âlî Paşa 1 Kasım 1856'da azledilince Fuad Paşa da istifa etti. Dokuz gün sonra Meclis-i Âlî'ye memur edilen Fuad Paşa, Ağustos 1857'de ikinci defa Meclis-i Âlî-i Tanzîmat reisliğine getirildi.

Âlî Paşa'nın üçüncü defa sadârete tayini üzerine Fuad Paşa 11 Ocak 1858'de tekrar Hariciye nâzırı oldu. Üçüncü Hariciye nâzırlığı sırasında ilk görevlerinden biri Eflak-Boğdan'ın yeni idaresiyle ilgiliydi. Bu meseleyi çözmek üzere toplanan Paris Kongresi'ne murahhas tayin edildi ve Nisan-Ekim 1858 tarihleri arasında Paris'te kaldı. Fransızlar başlangıçta kendi politikalarına yakın buldukları Fuad Paşa'nın tayininden memnun kaldıysa da paşanın Eflak-Boğdan'ın birleştirilmesine karşı çıkması üzerine hayal kırıklığına uğradılar. Buna rağmen Fuad Paşa'yı büsbütün kaybetmek için kendisine birinci dereceden Legion d'Honneur nişanı verdiler.

Fuad Paşa'nın nâzırlığı sırasında ele aldığı önemli konulardan biri de Lübnan meselesidir. Lübnan'da başlayan Dürzîler'i İngilizler'in, Mârûnîler'i Fransızlar'ın

kışkırtmaları sonucunda 27 Mayıs 1860'ta başlayan Lübnan olayları Avrupa'ya mübalağalı bir şekilde yansıtıldı. Bâbiâli, muhtemel bir Avrupa müdahalesini önlemek üzere fevkalâde murahhas sıfatıyla Fuad Paşa'yı Lübnan'a gönderdi. Hariciye nâzırlığı da uhdesinde bulunan paşa, geniş yetkilerle donatılmış olarak 3000 askerle birlikte 14 Temmuz 1860'ta Beyrut'a vardı. Burada, olayların Şam'a da sıçradığını ve 500 kadar hristiyanın olaylar sırasında öldüğünü öğrendi. Fuad Paşa önce çözümlenmesi daha kolay görünen Şam meselesini ele aldı. Beyrut'tan Şam'a geçerek Şam olayı ile ilgili gördüğü 167 kişiyi idam ettirdi. Hatta bu kadarla da kalmayarak Fransızlar'ın işe karışmasına imkân vermemek için Şam Valisi Müşir Ahmed Paşa'yı ve maiyetindekileri kurşuna dizdirmekten kaçınmadı. Böylece tarafsızlığını ispat etmek istiyordu. Ancak bu durum hem Şam'da hem de İstanbul'da Fuad Paşa aleyhinde tepkilere yol açtı. Bu sıralarda Fransız Generali Beaufort paşanın bir an önce Dürzîler'e karşı harekete geçmesini istiyordu. Fuad Paşa ise vaktin erken olduğunu söyleyerek zaman kazanmaya çalışıyordu. Onun bütün korkusu Fransızlar'ın kuvvet kullanarak işe müdahale etmeleriydi. Suçlu Dürzî reislerinin beklenilmeyen bir zamanda teslim olmaları Fuad Paşa'nın işini kolaylaştırdı ve kendisine Dürzî reislerini tedip imkânını verdi. Böylece artık müzakere yolu açılmıştı. Fuad Paşa, İngilizler'in, Cebelilübnan'ı da içine alacak bir Suriye hidivliği kurularak hidivliğin de kendisine verilmesi teklifini, Cebelilübnan'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılmasına zemin teşkil edeceği düşüncesiyle reddetti. Uzun süren müzakere-lerden sonra 9 Haziran 1861'de imzalanan anlaşma gereğince, İstanbul'da çalışmalarını bitiren komisyon Cebelilübnan'ı muhtar bir idareye kavuşturduğu sırada Fransızlar da Cebelilübnan'ı boşalttılar. Böylece Suriye yarım asır daha Osmanlı yönetiminde kalmış oldu.

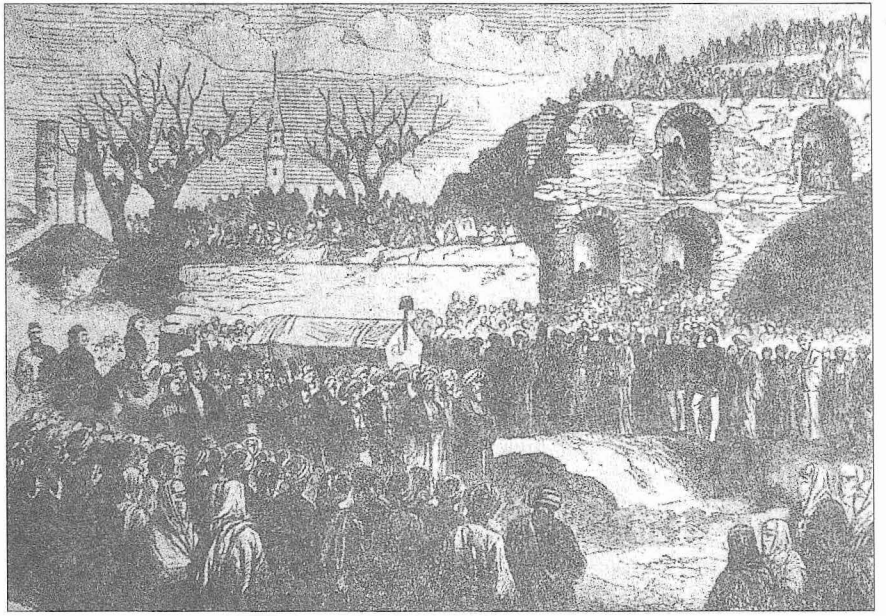
Fuad Paşa Suriye'de iken Sultan Abdülmecid vefat etmiş, yeni padişah Abdülaziz, Meclis-i Vâlâ ile Meclis-i Âlî-i Tanzîmat'ı birleştirerek reisliğini ona vermişti (14 Temmuz 1861). Bundan az sonra da onu dördüncü defa Hariciye nâzırlığına tayin etmiş, 22 Kasım'da ise sadrazamlığa getirmişti. Bunun üzerine Suriye'den İstanbul'a gelerek (21 Aralık) yeni görevine başlayan Fuad Paşa ilk iş olarak, büyük bir buhran içinde olan maliyenin düzeltilmesi için alınmasını gerekli gör-

düğü tedbirleri bir raporla padişaha bildirdi. Bu raporda, yedi yıldır devam eden ve 1277'de (1860-61) 344.000 keseyi bulan bütçe açığının kâğıt paranın kullanılmasına son verilerek ve israfa engel olunarak kapatılabileceğini, geliri arttırmak için de vergilerin yükseltilmesini, tuz ve tütünde vergi konulmasını, bu yolla gelirlerde bir yıl öncesine nisbetle yaklaşık 865.000 kese artış sağlanabileceğini ileri sürüyordu. Hazinesinin kontrolünü bizzat üstlenen Fuad Paşa aldığı tedbirlerle gelirleri kısmen arttırdı. İngilizler'den yapılan istikrazla ve bazı şartlarla kâğıt para tedavülden kaldırıldı. Fakat 1278 (1861-62) bütçesinde masrafların artmasına karşılık gelirlerin arttırılamaması yüzünden dengeli bir bütçe kurulamadı. Bütün gayretine rağmen maliyeyi istediği şekilde düzeltememesi ve Rumeli'de gittikçe yayılan milliyetçi fikirlerin durumu daha da ağırlaştırmaya üzerine Fuad Paşa 2 Ocak 1863'te sadâretten ayrıldı; Âlî, Yüsuf Kâmil ve Rüşdî paşalar da onunla birlikte istifalarını verdiler. Böylece gerek Fuad Paşa'nın gerekse diğerlerinin, kendilerine daha geniş yetkiler verilmedikçe görev kabul etmeyeceklerini padişaha göstermek istedikleri anlaşılmaktadır. Ancak bu dört kişi sonuna kadar fikirlerinde sebat edememişlerdir. Fuad Paşa Abdülaziz'in ısrarıyla, istifasından bir hafta sonra Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye reisliğine getirilmiş, padişahın Mısır'a yapacağı seyahatte kendisine refakat etmesi uygun görülünce 14 Şubat 1863'te seraskerliğe nakledilmiştir.

Abdülaziz'in 3 Nisan 1863'ten 2 Mayıs'a kadar süren Mısır seyahatinde Fuad Paşa bir an bile yanından ayrılmadı. Dönüşte Sultan Abdülaziz'in İzmir'de okuduğu nutku da yine kendisi hazırlamıştı. İstanbul'da tertip ettirdiği merasimle de padişahı hayran bırakan Fuad Paşa, 10 Mayıs 1863'te Osmanlı tarihinde ilk defa olarak "yâver-i ekrem" unvanını aldı. 1 Haziran 1863'te de seraskerlik uhdesinde kalmak üzere ikinci defa sadrazam oldu. Başarılı geçen ve üç yıldan fazla süren bu sadâreti sırasında Mısır valilerinin hidiv unvanını almasına rızâ göstermesinden dolayı tenkit edilen Fuad Paşa'nın sadâretten azli, Abdülaziz'in Mısır Hidivi İsmâil Paşa'nın kızıyla evlenmesine muhalefet etmesi ve bu fikrini küçük bir kâğıt parçasına yazmasından ileri gelmiştir. Mâbeynci Ali Bey yanlışlıkla kâğıdı padişaha verince Abdülaziz onu görevden aldı (4-5

Haziran 1866). Kanlıca'daki yalisında se-kiz aydan fazla bir mâzuliyet devri ge-çiren Fuad Paşa, Âlî Paşa'nın sadârete gelmesi üzerine (Şubat 1867) beşinci de-fa Hariciye nâzırlığına getirildi ve bu sı-fatla Abdülaziz'in Fransa ve İngiltere'ye yaptığı seyahatte yanında bulundu (21 Haziran-7 Ağustos 1867). Bu seyahat esa-sen kalbinden rahatsız olan Fuad Paşa'nın hastalığını daha da artırdı. Memle-kete dönüşünde bir süre Yakacak'ta istirahat etmesi sağlığını biraz düzelttiyse de Âlî Paşa'nın Ekim 1867'de Girit'e gitmesi üzerine Hariciye nâzırlığına ilâ-veten sadâret kaymakamlığını da yük-lenmesi onu büsbütün yıprattı. Doktor-ların tavsiyesine uyarak 1868 kışını ge-çirmek üzere gittiği Nice şehrinde vefat etti (29 Şevval 1285/12 Şubat 1869). Ho-ca Tahsin Efendi tarafından hazırlanan cenazesi, Fransız hükûmetinin tahsis et-tiği bir savaş gemisiyle 28 Şubat 1869'da İstanbul'a getirildi ve Sultanahmet semtinde Peykhane caddesinde yaptır-dığı caminin yanına defnedildi. Kabrinin üstüne daha sonra türbe yapılmıştır (bk. FUAD PAŞA CAMİİ ve TÜRBEŞİ).

Fuad Paşa Tanzimat devrinin üç önem-li şahsiyetinden biridir. Genellikle Mus-tafa Reşid Paşa İngiliz taraftarı olarak tanınırken Âlî ve Fuad paşalar Fransız taraftarı olmakla şöhret kazanmışlar-dır. Aile yapıları birbirinden çok farklı olmasına rağmen Âlî Paşa ile Fuad Pa-şa iyi bir ikili oluşturmuşlardır. Kaderle-ri birbirlerine sıkı sıkıya bağlı bulunan bu iki paşa, genellikle Fransız siyaseti-nin ağır bastığı zamanlarda iktidar mevkiine gelmişlerse de Fuad Paşa körükö-rüne Fransız taraftarı bir politika takip etmemiştir. Reşid Paşa'nın İngiliz, Âlî Paşa'nın Fransız siyasetine meyilli olma-larına karşılık Fuad Paşa ikisinin orta-sı bir yol seçmiştir. Meselâ 1858 Paris Kongresi'nde ve 1861 Şam meselesinde Fransa tarafını tutmadığı gibi İngiliz el-çisinin makbulü olmadığı zamanlar da az değildir. İkinci sadâretinde Palmers-ton tarafından desteklenmişse de onun ölümünden sonra İngiliz politikası de-ğişince bu desteği uzun süre muhafaza edememiştir. Fuad Paşa'nın en çok gü-vendiği devlet İngiltere idi. Bunu lâyiha-larında açıkça kaydetmiştir. Bununla bir-likte bir tarafa bağlanmadan tamamen devletin çıkarlarını ön planda tuttuğu da bir gerçektir. Hür fikirli bir insan ol-masına rağmen devletin menfaati açıs-ından milliyet fikirlerinin daima aley-hinde bulunmuştur. Çeşitli unsurlardan

Keçecizâde Fuad Paşa'nın cenaze törenini gösteren bir gravür (L'illustration, LIII, sayı 1357, yıl 27, 20 février 1869, s. 1)

oluşan Osmanlı Devleti'nin bu fikirler yü-zünden parçalanacağından korkmuş ve Avrupa'daki milliyet cereyanlarını çok yakından takip etmiştir. Bununla birlik-te gayri müslim tebaaya eşit muamele edildiği takdirde bu fikirlerin önlenebi-leceğini savunmuştur. Ölümünden az önce Sultan Abdülaziz'e hitaben yazdığı ileri sürülen vasiyetnâmesinde de Avru-pa devletlerinin siyasetleri karşısında devletin bekasını temin için tutulması gereken yolu göstermiştir.

Ölümünden birkaç ay sonra "Fuad Pa-şa'nın Siyasî Vasiyetnâmesi" adlı belge önce İstanbul'da İngilizce ve Fransızca olarak çıkan *The Levant Herald* gaze-tesinde yayımlandı. Gazeteye göre Fuad Paşa ölümünden birkaç gün önce yazdı-ğı vasiyetnâmesini Sultan Abdülaziz'e iletilmek üzere bir tanıdığına vermiş, fakat padişahın eline geçmeden açılarak yayımlanmıştır. Sultana hitaben yazıldı-ğına göre Türkçe olması gereken bel-genin bir İngilizce'si ve bir de Fransız-ca'sı bulunmaktaydı. Yayımlandığı sıra-da bunun Fuad Paşa'ya ait olup olmadı-ğı gazetelerde tartışma konusu yapıldı. Fuad Paşa'nın yakın dostu olarak bili-nen İngiliz asıllı J. Lewis Farley, 1875'te yayımladığı bir kitabına Fuad Paşa'nın torunu İzzet Bey'den aldığını iddia ettiği vasiyetnâmeyi de koymuştur. Va-siyetnâme daha sonra 1896'da *La Re-*

vue de Paris'de de yayımlandı. Yayımcı, Türkçe'sinden çeviriyi Ârifî Paşa'nın yaptığını ve dergiye Fuad Paşa'nın toru-nu Mustafa Hikmet tarafından temin edildiğini belirtti. Vasiyetnâme 1897'de Ahmed Rızâ'nın Paris'te çıkardığı *Meş-veret* gazetesinde de tefrika edildi. Mi-zancı Murad'ın "Mizan" yayınları arasın-da da ayrı basımı yapıldı. Bu sırada Mel-küm Han adlı İranlı bir diplomat, vasi-yetnâmeyi kendisinin yazdığını ve Ârifî Paşa'nın tercüme ettiğini ileri sürdü. Bu-nun üzerine gazete Fuad Paşa'nın torun-larından Mustafa Hikmet Bey'e mektup yazarak durumu sordu. Hikmet Bey de verdiği cevapta vasiyetnâmenin aslının Türkçe olduğunu ve kendisinde bulun-duğunu bildirdi. Daha sonra vasiyetnâ-meyi Fransızca'dan çevirerek 1911'de yayımlayan Mehmed Galib de belgenin muhtevasının Fuad Paşa'nın görüşleriyle uyum içinde olduğunu kabul etmekle birlikte Melküm'ün yazmış olabileceği tezini tekrar ortaya attı, fakat bu tezini belgeleyemedi. Ahmed Rızâ Bey ile Mus-tafa Hikmet Bey arasında yapılan mektuplaşmalardan vasiyetnâmenin Fuad Paşa'ya ait olduğu, fakat yazarının tes-biti konusunda kesin bir hükme varı-lamayacağı kanaati doğmaktadır. Nite-kim R. H. Davison, Fuad Paşa'nın Nice'e gitmek üzere İstanbul'dan ayrılışından ölümüne kadar geçen altı aylık sürede

sırasıyla Roma, Floransa ve Nice'de bulunurken de devlet işleriyle ilgisini kesmediğini, 5 Ocak 1869'a kadar Âli Paşa ve Paris sefiri Cemil Paşa ile yazışmaya devam ettiğini belirtmektedir. Bu durum karşısında Davison, 3 Ocak 1869 tarihini taşıyan vasiyetnâmenin Fuad Paşa tarafından dikte ettirilmiş olabileceğini mümkün görmektedir. Bütün bunlara rağmen vasiyetnâme hakkında kesin olarak söylenecek şey, Avrupa devletlerinin siyasetleri hakkında Osmanlı Devleti'nin nasıl bir yol tutması gerektiği hususundaki dirayetli tesbittir. Vasiyetnâme Farley'in İngilizce, *La Revue de Paris*'nin Fransızca ve Mehmed Galib'in Osmanlıca metinleri esas alınarak Engin Deniz Akarlı tarafından Türkçe olarak yayımlanmıştır (bk. bibl.).

Fuad Paşa'nın tarihsiz olmasına rağmen 1867 yılının ilk yarısında yazıldığı tahmin edilen, Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatinden az önce kaleme alarak sadârete takdim ettiği tezkiresi de dikkate değer bir belgedir. Bu tezkire, yakın tarihimiz hakkındaki bazı gerçekleri açıklığa kavuşturduğu gibi Osmanlı Devleti'nin bekası için o sıralarda alınması gereken birtakım tedbirlerle ilgili önemli tavsiyeleri de ihtiva etmektedir. Tezkire Abdülaziz'in Avrupa seyahatine çıkmasında büyük rol oynamıştır. Bu seyahat, şimdiye kadar sanıldığı gibi Fransa'da tertip edilen sergi için değil, padişahın önce Paris'e gitmiş olan Rus Çarı II. Aleksandr'ın Osmanlı Devleti aleyhinde oluşturduğu kötü havayı devletin lehine çevirmek için düzenlenmiştir. Fuad Paşa, seyahate çıkmadan önce girişilecek bazı ıslahatla Rus çarına karşı iyi bir savunma yapılabileceği görüşünde idi. Ona göre Osmanlı Devleti'nin kurulması için tutulacak tek yol bütün işlerin medenî devletlerin seviyesine çıkarılmasıydı. Bu arada yapılacak antlaşmalarla ancak zaman kazanılabilirdi. Avrupa'daki kamuoyunun Türkiye aleyhinde olduğunu göz önünde tutarak herkese meydan okuma yerine hiç olmazsa yeniden düşman kazanılmaması yoluna gidilmesini tavsiye etmekteydi.

Fuad Paşa'nın değişik zamanlarda gerçekleştirdiği bazı icraatı arasında eyalet teşkilâtı yerine geniş yetkili valilerle idare edilen vilâyet teşkilâtının kurulması, kâğır binaların yapılması, İstanbul'da Di-vanyolu'nun genişletilmesi, Galatasaray Lisesi'nin ve Dârülfünun'un kurulması gibi hizmetler sayılabilir. Çok açık fikirli ve zamanının ilerisinde bir insan olan,

Kanlıca'daki yalısının bahçesinde mermer heykeller bulunduran Fuad Paşa'yı yakından tanıyan Lady Brassey, onun tasarladığı reformlar arasında kadınlara hürriyet verilmesinin de bulunduğunu yazmaktadır (*Sunshine and Storm*, s. 107).

Fuad Paşa'nın edebî şahsiyetine gelince bazı gazellerine, birtakım kıtalarına, ciddi veya hezl-âmiz bazı nazîrelerine dağınık bir şekilde rastlandığı gibi onun irticâlen tarih düşürdüğü de görülmektedir. Kendisinin orta derecede bir şair olduğu söylenebilir. Öte yandan gerek özel ve resmî mektuplarından gerekse lâiyhalarından Fuad Paşa'nın kuvvetli bir nâsir olduğu açıkça anlaşılmakta olup çağdaşları da bu görüştedirler. Fuad Paşa'nın çok ince ve nükte dolu fıkraları günümüzde de ağızdan ağıza dolaşmaktadır. Bu fıkraların bir kısmı doğrudan doğruya Fransızca söylenmiştir. Ancak kendisine izâfe edilen fıkraların hepsinin ona ait olmadığı da bir gerçektir.

Resmî hayatında çok dikkatli davranan Fuad Paşa özel mektuplarında bazan tarihleri bile yanlış atmıştır. Kendisi zeki, cüretkâr, lâubali ve çok açık sözlü idi. Ailesinden geçen kalp hastalığı onu olduğundan çok daha yaşlı gösteriyordu. Fuad Paşa da babası ve kayınvalidesi gibi Galata Mevlevîhânesi postnişini Kudretullah Efendi'ye, eşi ve ailesi ise Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi Osman Efendi'ye mensup idiler.

Fuad Paşa'nın yazlarını ve mâzuliyet zamanlarını geçirdiği Kanlıca'daki yalısını bazı yabancı yazarlar "muhteşem" sıfatı ile vasıflandırır. 1855'te Yunanistan ile yapılan Kanlıca Muahedesi burada imzalandığı gibi Abdülaziz de 1863 yılında bir akşam yemeğini bu yalıda yemişti (Lutfi, X, 95). Yalı, her üç oğlu kendi sağlığında öldüğü için paşanın vefatı üzerine karısı Emine Behiye Hanım'a geçti. Daha sonra da II. Abdülhamid tarafından vârislerden satın alınarak Küçük Said Paşa'ya verildi. Bir müddet sonra da çıkan bir yangınla yok oldu. Paşanın son zamanlarında Beyazıt'ta inşa edilmiş (1284 sonları / 1868) ve kendisinin hiç oturmadığı Fuad Paşa Konağı adıyla ün yapmış olan konak önce Maliye Dairesi, ardından da Askerî Tıbbiye olarak kullanıldı. Halen İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi bu binada bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Keçecizâde Fuad Paşa [?], *Vasiyetnâme-i Siyâsi*, Cenevre 1314; E. P. J. Baulden, *An American Among the Orientals*, Philadelphia 1855, s. 84-97; Ahmed Rifat, *Verdû'l-hadâik*,

İstanbul 1283, s. 68 vd.; Abdurrahman Sâmî Paşa, *İnşâ-i Sâmî*, İstanbul 1290, s. 79; *Muharrerât-ı Nâdire*, İstanbul 1289, II, 80 vd.; III-IV, 127-143; VII, 311 vd.; L. Brassey, *Sunshine and Storm in the East or Cruises to Cyprus*, London 1881, s. 107; Cevdet, *Tezâkir*, I-IV, bk. İndeks; a.mlf., *Ma'rûzât*, İstanbul 1980, bk. İndeks; Lutfi, *Tarih*, VII, 87; VIII, 19, 138, 169, 520; X, 95; Hayreddin, *Vesâik-i Târîhiyye ve Siyâsiyye Te'tebbua'tı*, İstanbul 1326, II, 68; C. Lacour, *Türkiye Ricâl-i Devleti*, İstanbul 1326, s. 3; Mehmed Ziyâ, *Yenikapı Mevlevîhânesi*, İstanbul 1329, s. 193, 196; E. Driault, *Şark Meselesi* (trc. Köprülüzâde Mehmed Nâfiz), İstanbul 1329, s. 253; Ebûzîyâ Teflik, *Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmaniyye*, İstanbul 1330, s. 184; G. Washburn, *Fifty Years in Constantinople and Recollections of Robert College*, New York 1911; Fatma Âliye, *Cevdet Paşa ve Zamanı*, İstanbul 1330, s. 3 vd., 79 vd., 105; Mehmed Süreyyâ, *Nuhbetü'l-ve-kâyî*, İstanbul 1922, I, 46, 121, 129, 197, 211, 227, 235, 274, 278, 296, 309, 316; Ahmed Refik [Altınay], *Türkiye'de Mülteciler Meselesi*, İstanbul 1926, s. 4, 6 vd., 27, 36; Ali Fuad [Türk-geldi], *Ricâl-i Mühimme-i Siyâsiyye*, İstanbul 1928, s. 143, 173; a.mlf., "Fuad Paşa'ya Âit Fıkralar", *SF*, s. 148 (1927), s. 1622; sy. 149 (1927), s. 1623; İbnülemin, *Son Sadrazamlar*, I, 150, 157; II, 162-171; Ali Kemâlî Aksüt, *Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati*, İstanbul 1944, s. 47 vd.; Mithat Cemal Kuntay, *Namık Kemal*, İstanbul 1944, s. 208-230; R. H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton 1963, bk. İndeks; a.mlf., "The Question of Fuad Paşa's Political Testament", *TTK Belleten*, XXIII/89 (1959), s. 119-139; a.mlf., *Fu'ad Paşa*, *Eİ²* (İng.), II, 934-936; Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, Ankara 1967-69, I-II, bk. İndeks; Ömer Faruk Akün, *Namık Kemal'in Mektupları*, İstanbul 1972, bk. İndeks; Orhan F. Köprülü, *Türk Klasikleri: Yunus Emre'den Aşık Veysel'e*, İstanbul 1974, III, 283-298; a.mlf., "Sadrazam Keçecizâde Fuad Paşa Hakkında Yeni Notlar", *TK*, XIII/150 (1975), s. 215-217; a.mlf., "Fuad Paşa'nın Sadareti Yazılmış Bir Tezkiresi", a.e., XIV/161 (1976), s. 280-290; a.mlf., "Keçecizâde Mehmed Fuad Paşa", *TA*, XXI, 453-456; a.mlf., "Fuad Paşa", *JA*, IV, 672-681; *Belgelerle Tanzimat: Osmanlı Sadrazamlarından Âli ve Fuad Paşaların Siyasi Vasiyetnâmeleri* (trc. ve nşr. Engin Deniz Akarlı), İstanbul 1978, s. IX-XV, 1-8; Yılmaz Öztuna, *Keçecizâde Mehmed Fuat Paşa*, İstanbul 1988; Celia J. Kerslake, "Two Ottoman, Turkish Grammars of the Tanzimat Period", *CIEPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi VII. Sempozyumu Bildirileri. Pec: 7-11 Eylül 1986*, Ankara 1994, s. 133-168; Mehmed Galib, "Tarihten Bir Sahife, Âli ve Fuad Paşa'nın Vasiyetnâmeleri", *TOEM*, 1/2 (1326), s. 70-74; Abdurrahman Şeref, "Fuad Paşa Konağı Nasıl Maliye Dairesi Oldu?", a.e., I/3 (1326), s. 129 vd.; *Boğaziçi*, I, İstanbul 1330, s. 3 vd., 18-19; M. Tayyib Gökbilgin, "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler", *TTK Belleten*, X/40 (1946), s. 694 vd.; Semavi Eyice, "Tarihî Mezarlardan Notlar IV: Keçecizâde Fuad Paşa'nın Mezarı", *TED*, sy. 4-5 (1973-74), s. 304-313, 326-330.

